

491.82
N241

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XI, св. 5—6.

БЕОГРАД, 1961.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XI

Нова серија

Св. 5—6.

НАПОМЕНЕ О НОВОМ ПРАВОПИСУ

Појава заједничког правописа српскохрватског језика с разлогом је поздрављена као крупан догађај у историји наше културе и као срећан и озбиљан почетак једног обимног и сложеног али неодложног посла на отклањању извјесних помало вјештачких сметњи и препрека које отежавају нормални ток културног живота и саобраћаја. Пријем на који је наишао Правопис, спремност аутора и преносилаца јавне ријечи да прихвате и оне за прво вријеме — док се створи навика — необичније правописне и нормативнојезичке одредбе — показују да неће бити начелних тешкоћа ни у усвајању стандардизованих стручних терминологија које је наговјестио новосадски договор и које наша култура с правом очекује. Ако су такве свакодневне ријечи као *шапка* и *зарез* могле бити усвојене као заједнички термини, нема се разлога прибојавати да ће уједначавање термина као што су *кисик*, *водик*, *душик* односно *кисеоник*, *водоник*, *азот* наићи на веће тешкоће.

Требало је ово одмах у почетку истаћи и зато да се не би погрешно схватила намјена овога осврта. Наиме, ако ће у њему и бити предложена понека друкчија формулација или ако ће бити замјерено некој формулацији, то никако не значи оспоравање Правописа, него само дискусију о појединим његовим детаљима и предлоге ситнијих (често чисто техничких) ретуша. До новог издања Правописа вјероватно ће морати доћи већ и зато што само једно издање не може за дужи низ година задовољити потребу за једним оваквим приручником, који се свакодневно и врло широко употребљава, а овај осврт је замишљен као прилог послу на том будућем издању или бар као предлог да се неке ствари узму у обзир приликом припремања новог издања. Природно је да један тако сложен и обиман рад као што је објављени Правопис, од којег се захтијева сва прецизност једног правног

текста (уосталом, он донекде и јест правне природе), не може претендовати на дефинитивност свих формулација, па би, чини ми се, било корисно прикупљати преко наших стручних часописа предлоге и примједбе које би могле помоћи при раду на другом издању.

Ове напомене тичу се само првог дијела Правописа — Правописних правила. Што се тиче Правописног речника, за његово иоле систематичније разматрање био би неопходан врло обиман рад, у који ја овом приликом нијесам могао улазити. Јер хтјело се то или не хтјело — приручници карактера и поготово обима Правописног речника неминовно задиру и у друге области језичког (а не само правописног) нормирања. Ако је у једном лексичком приручнику од 70.000 одредница означаваан акценат, ако је показивана глаголска и именичка промјена, ако се у њему заузима став према неким колебањима у творби ријечи (рецимо *неизљечив* — *неизљечљив* и сл.) — онда то више није само правописни, ортографски норматив, него у великој мјери приручник са подацима о нормативној лексици, морфологији и акценту. Нарочито су ту обухваћена питања акцента, јер се при толиком обиљу акцентованих ријечи (тим прије кад је показано мијењање акцената у деклинацији и коњугацији) морају обухватити практично све значајније категорије акценатских односа. Према томе, да би се дала оцјена Правописног речника, неопходно би било извршити категоризацију материјала, категоризацију нормативних одређивања — правописних, морфолошких, лексичких и нарочито акценатских — и видјети које се законитости у томе спроводе и треба ли их прихватити немодификоване.

Овдје треба напоменути да би добро било кад би постојао неки предговор Правописном речнику, у којему би се за ширу (најзад — и за стручнију) публику објаснило по којему су критерију уношене ријечи у Речник и у којој мјери неправописна нормирања (нпр. акценатска) у њему претендују на нормативност и обавезну примјену. Одмах се намеће питање јесу ли у довољном обиму спроведени припремни радови за таква нормирања и јесу ли аутори овога дијела Правописа довољно широко и са довољно метода бирано а н к е т н о тијело за нормирање једне у толикој мјери необрађене области као што је рецимо акценат — ово, разумије се, само у томе случају ако неправописна нормирања

у Речнику претендују да буду исто толико прописи колико и правописна правила. Овим се, наравно, ни у најмањој мјери не оспорава велика корисност овакве обраде Правописног речника; ко год је долазио у прилику да се одлучује као за бољи за један или други облик и нарочито акценат неке ријечи, знаће колико су драгоцени приручници и лексикографски радови појединачних аутора (нпр. Ристића и Кантрге или Бенешихев), па је природно да ће тим драгоценији у томе погледу бити један приручник од 70.000 ријечи који је колективно дјело наших најпознатијих језичких стручњака.

С обзиром на то, ове напомене — како је већ речено — ограничиће се на текст Правописних правила и Правописне терминологије. Само се по себи разумије да оне представљају само лични став и личне оцјене аутора. Најпрегледније ће бити ако напомене изложим идући редом према тексту Правописа.

Уз *ш. 11f*: „Називи за ознаку расе пишу се малим словом ... Али ако такав назив значи етнички одређену групу, он се пише великим почетним словом: *амерички Црнци*“. — Тешко је показати ваљане разлоге зашто треба писати „амерички бијелци“ али „амерички Црнци“. И јесу ли они нешто етнички одређеније него *Американци* (по садашњој припадности), *Африканици* (по поријеклу), *црнци* (по раси)? Мислим да није потребно тражити ово разликовање, него да треба писати једнако: *амерички црнци и бијелци, јужноафрички црнци и бијелци, Банију црнци* итд.

Уз *ш. 11a*. Можда не би било сувишно поменути и овдје да се и збирне именице од етника пишу великим словом (нпр. *Српство, Араичад, Србадија, Турадија, Влахалук, Швабурија* и др.). Неке такве именице наведене су у Речнику.

Уз *ш. 13a*: „У осталим географским именима од више речи пишу се великим почетним словом само прве речи и, разуме се, речи у називу које су већ саме по себи властита имена“. — Остаје неречено треба ли начело прве ријечи примјењивати и кад дође до инверзије, или треба писати нпр. овако: *наше ријеке теку у три мора — Јадранско, Црно и Егејско; оба љолуосирва — Балканско и Ајенинско; са језера Скадарскога* — итд.

Уз *ш. 16a*: „У називима организација, друштава, установа, конференција и конгреса једино се прва реч пише великим словом“. — Остаје непречишћено је ли у случајевима као *Селачка*

радна задруга у Кујинову, Класична гимназија у Сарајеву — обавезно писање великим словом. Има огроман број назива организација, установа и др. у којима су ријечи употребљене у свом правом, апелативном значењу, тако да не губе природу заједничке именице, придјева општег значења и сл. Заправо, долази до подударања властитог имена и општег, апелативног, описног назива, који не губи своју природу чим се употријеби као званични назив. У потпуно истом смислу, са истим карактером заједничког имена, може се рећи *сељачка радна задруга у Кујинову* и *сељачке радне задруге у Кујинову* и *другим мјестима*, или *класична гимназија у Сарајеву* и *класичне гимназије у Сарајеву* и *Новом Саду* — итд. Исто вриједи и за случајеве као *Закон о избору народних посланика* (т. 18).

Мислим да би овдје требало примити начело да се не мора писати великим словом такав назив ако се схвата као описни дио текста, ако се у њему не осјећа природа навода, преузете формулације — уз препоруку да се не употребљавају велика слова гдје нијесу неопходна. Правопис, истина, не захтијева изричито обавезну употребу великих слова у оваквим случајевима (прије би се могло рећи обрнуто, с обзиром на т. 16ц: „Али ако се не мисли на одређену установу, него на више таквих установа или на врсту установе, онда се ове именице пишу малим почетним словом“ — међутим, овдје употријебљени примјери нијесу оне природе које и наведени у претходном пасусу) — али се то често спроводи у пракси, услед чега долази до претрпавања текста великим словима, што није у складу са општим интенцијама Правописа.

Уз *III. 24a*: „Уобичајено је да се и појединци у личном обраћању ословљавају са *Ви*. Ову заменицу онда, као и присвојну заменицу *Ваш*, пишемо великим почетним словом“. — Мислим да би било више у складу са начелима логичке интерпункције да се само дозволити (рецимо у свечанијем, званичнијем тексту, или уопште — по властитом нахођењу), а не пропише употреба великог слова у оваквом случају. Можда би у истом смислу требало дозволити велико слово и у писању замјенице *џи*, па и замјенице *ви* кад се односи и на више од једног лица.

Уз *III. 24c*: „Назив живих поглавара држава када се не спомињу њихова имена пишу се такођер великим словом“. — Да ли је zgodно ограничити само на живе? Значи ли то да чим умре по-

главар државе, макар се он из поштовања помињао титулом а не именом, одмах његова титула губи право да се пише великим словом? Мислим да би овдје ријеч живих требало замијенити ријечју савремених а можда би требало рећи: могу се писати великим словом.

Уз *иѣ*. 26b. Под 4 и 7 наведени су односи *зámјѣрка*: *зámјера* и *насијѣцаѣи*: *насјецаѣи*, а стилизација је таква као да је прва ријеч изведена од друге (у првом случају, међутим, имамо девербативну именицу — као *ѣогрешка* од *ѣогријешѣиѣи*, *исѣравка* од *исѣравѣиѣи*, а у другом изведеницу од *насјеѣи*).

Под 6 и 7 наведени су глаголи *замјѣраѣи*, *намјѣшѣаѣи*, *засјѣдаѣи* и други од тих основа као једино дозвољени облици (ако је акценат дуг). Мислим да би и овдје требало дозволити и облике с двосложном замјеном јата (тако се те основе чују у западној Црној Гори), тј. поступити бар на исти начин као са облицима *ѣрезир*/*ѣријезир*, *ѣрез*/*ѣријез*, за које се у т. 31с каже: „Али ако когод неку од тих именица изговара с двосложном замјеном јата, он је тако може и писати“.

Уз *иѣ*. 31—33. Што се тиче замјене кратког јат иза *р* (у ије-кавском изговору), озбиљне разлоге у прилог прихватању замјене *е* изнио је у новије вријеме П. Сладојевић¹. Правопис овдје узима један рекао бих помало вјештачки критериј — има ли непосредно испред *р* још неки сугласник. Сладојевић наводи глагол *резаѣи*, гдје се не пише *ј* иако испред *рѣ* није било сугласника, а томе се може додати још ријеч *реѣа*. У сваком случају, непризнавање *е* као замјене јата у ријечима као *рјешење*, *рјеѣи*, *рјечица* и сл. изгледа ми као гђра одредба, којој основну подршку пружају говори који не показују класични вуковски однос замјена дугога и краткога јат. Тим је теже представницима говора у којима кратко јат иза *р* досљедно даје *е* прихватити случајеве као *ѣроѣиѣверјече*, *разрјеѣиваѣи*, *разрјешење*, *огрјев* (за ову последњу ријеч рекло би се да има довољно разлога да се призна и облик *огријев*); требало би, можда, поменути овакве случајеве кад се говори о самогласничком *р* (т. 3).

Требало би се бар оградити у погледу случајева као *резаѣи*, *реѣа* (код Шулеха налазимо и *рјеѣа*). Незгодно је што примјери у овом одјељку нијесу акцентовани; могла би се и промијенити

¹ НЈ н. с. IX, 301—304.

стилизиација у т. 31, гдје су некако заједно наведени примјери са рефлексима и дугога и краткога јат и гдје стилизација није за ширу публику доста јасна.

Уз *ш. 43с*. Под 1 се међу ријечима у којима се дозвољава само писање са *x* наводи и *снаха*. Требало би се оградити у погледу хипокористика *снаја* (уп. *Кашарина—Каја, нана—наја*), који се чује и тамо гдје нема замјене *x* са *j* (познато ми је то из црногорских говора).

Уз *ш. 44а*: „Ако *x* између два самогласника нестаје, долази до сажимања, па су тако настали двојаки облици ... *йодбухао* и *йодбуо* (али *йодбухла* и *йодбухнуи*)“. — Однос *йодбуо—йодбухла* сасвим је вјештачки, и питање је да ли се игдје гдје се каже *йодбуо* изговара *йодбухла*. Питање је и је ли облик *йодбуо* настао сажимањем (очекивали бисмо сажете облике *йодбу(x)ā* — у говорима са прогресивном асимилацијом самогласника, или *йодбуџ* — у говорима са обрнутим правцем асимилације). Прије ће бити да је *йодбуо* аналогни облик према *йодбула* и сл., што би значило да оно што је послужило као узор не признајемо, а посљедицу признајемо; оправдано би, према томе, било или дозволити и *йодбуо* и *йодбула*, или не дозволити ни једно ни друго.

Уз *ш. 46i*: „... каткад на крају речи између *e—a* сугласник *j* се такођер пише ... *идеја, майинеја*. Али: *идеалан, куйеа* (ген. једн.), *дефилеа* и др.“ У т. 155е (одјељак о писању ријечи узетих из класичних језика) понавља се: „Између *e—a* умеће се *j* само на крају речи, нпр. грч. *Medea*, лат. *Medea—Медеја*, грч. *idea—идеја*, али *идеалан; шрахеја*, али *шрахеалан*“. — Готово да би срећније било уопште не помињати писање *j* између *e* и *a* (тим прије што се *j* у том положају доста јасно изговара ако га има), него га поменути овако кратко и шкрто — поготово кад се не указује на различито третирање позајмица у којима се већ у језику из којег долазе пише *j* и оних у којима се такво *j* не пише. У примјерима који се наводе углавном се и не гријеши, а за случајеве као *бејаги, бејадер, бејаз, бејан, бејаниле, бејар* (из Речника САНУ), *ареа*, па и *Корејанац, Гвинејац, Бечејац, њлејада* и др. — прије би наведени пропис могао довести у забуну него помоћи. Како да се пише *Ге(j)а, Ре(j)а*?

Уз *ш. 50а*: „Ко год дакле није сигуран у правилност изговора [гласа *ч*], треба да погледа у правописни речник, јер су у

њему побележене све такве речи“. У т. 54а тврдња се понавља (поводом сугласника *ћ*), а такође у т. 60а (поводом сугласника *ђ*). — Требало би ублажити тврдњу да су с в е такве ријечи пописане (у Речнику САНУ биће нпр. 38 ријечи са ч између *влашљив* и *влаш*, а у Правописном речнику има их на одговарајућем мјесту 4).

Уз *ш*. 51b: „Од гласовног скупа *ск* испред споменутих гласова [тј. *е*, *и* или *ј*] настаје *шч*, нпр. *даска* — *дашчица*, али дисимилацијом (разједначавањем) и *шић*, нпр. *вошћаница* м. *вошчаница* ...“ — Можда би требало дотјерати формулацију, јер би се из овакве могло разумјети да су примјери као *дашчица* старији него тип *вошћаница* (познато је да је у штокавском дисимилација скупа *шч* извршена врло давно: *шић* од **дъшчѣ* и сл., док примјери као *дашчица* показују аналошко обнављање ч).

Уз *ш*. 52а. Под 7 је наведен облик *кошчица* као дем. од *косѣ*. Биће боље рећи „од именице *косѣ*“ (као и *цев*—*цевчица*), јер има говора који имају ријеч *кошчица* а немају *кос(ш)ка*; тако је, уосталом, и код Вука.

Под 8 се наводи „од именице *Иван* презиме *Иванчић*“. Прије ће бити од *Иванко* или *Иванка*.

Уз *ш*. 55с. Облици *ѣвешћем*, *сѣишићем*, *ѣриѣишићем* биће шћакавизми, и мислим да их није требало признати за књижевне.

Уз *ш*. 56b. Можда је срећније изоставити *кораћ* (које долази од грч. *korakion*) између ријечи са наставком *-аћ* (*глухаћ*, *голаћ*, *јухаћ*).

Уз *ш*. 55d: „... *Ђирило* од грч. *Kyrillos*, *бећар* од тур. *бекјар*“. — Згодније би било турску ријеч навести изворним правописом (*bekâr*) него у ћириличкој транскрипцији (имао сам у рукама ћирилично издање Правописа, па су сви наводи узети из њега).

Уз *ш*. 65а. Под 4: „Ни деминутиви изведени од њих [личних имена] с наставком *-ица* већином не мењају основни сугласник . . . Неки од њих, истина, имају двоструке облике: и *Анкица* и *Анчица*, а неки само облик с променом: *Иванчица*, *Јованчица*, *Дубравчица*“. — Мислим да су и ови последњи хипокористици обични и у облику без промјене основног сугласника: *Иванкица* и сл.

Уз *ш*. 65b: „Дакако, од осталих заједничких именица којима се основа свршава на *к*, *г*, *х* без тешког сугласничког скупа, обавезна је промена . . . у *ч*, *ж*, *ш* у присвојном придеву (где га има)“. — Добро би било ипак прецизирати у каквом присвојном придјеву

(уп. јунаков и сл.). Јесу ли узвичници иза примјера *јабуков, ручни, сјрежни, ножни* штампарска грешка? Ако нијесу, није јасно чему служе.

Уз *ш. 66a*: „У претходној је тачки истакнуто да промену *к, г, х у џ, з, с* у дат. и лок. једнине помера и тежина изговора сугласничких скупова. Такви би тешки сугласнички скупови били *џк, зг, сх* кад би се испред самогласника *и* морали претварати у *џ, з, с*“. — Згодније би овдје било говорити о тежњи да се очува основа, него о тежини изговора.

Уз *ш. 72a*. Овдје је наведен придјев *конавоски* према *Конавли*. Питање које се при томе намеће начелне је природе, и поставља се отприлике овако: у којој мјери књижевни језик треба да толерише разне дијалекатске појаве у етницима, ктетицима, па и географским именима — или обрнуто: у којој су мјери облици матичног дијалекта обавезни за књижевни језик? Мислим да на то питање треба одговорити углавном овако:

1) Облик географског имена, као праве властите именице, по правилу треба да буде као у одговарајућем дијалекту — ако у књижевном и административном језику није уобичајен друкчији облик (у складу је с овим одредба у т. 44е, гдје се прописују облици *Хвар, Грахово, Ораховац, Ораховица*). Ипак се може додати да од разних локалних дијалекатских варијаната за име истог појма треба одабрати онај који је најближи граматичким нормама књижевног језика.

2) Придјеве већ по правилу треба прилагођавати законитостима књижевног језика, другим ријечима — они треба да имају наставке уобичајене у књижевном језику, а у додиру основе и наставка треба поштовати начела фонетике књижевног језика. Према томе — не *ћеклиџки* него *ћеклићки*, не *микулиџки* него *микулићки* (*Ћеклићи* племе а *Микулићи* село у Црној Гори). С обзиром на ово за облик *конавоски* (гдје имамо дијалекатско сажимање *ао* у *о*) може се рећи бар то да не представља једини књижевни облик.

3) Најсложеније је питање етника, који представљају у извесном смислу средину између горње двије категорије. Наиме они у великој мјери имају карактер властитих имена, али с друге стране, захваљујући скоро неограниченој продуктивности и утврђеним односима са основном ријечју, показују велику блискост

са присвојним придјевима. Отуда за нормирање њиховога облика у књижевном језику треба тражити неки средњи критеријум. Да ове ријечи немају природу правих властитих имена, показује и третирање страних етника у нашем језику. Наиме, ми више не преводимо страна властита имена, али за уобличавање етника имамо готове калупе, које примјењујемо скоро неограничено. С друге стране, тешко је и незгодно наметати становницима неког мјеста име на које нијесу навикли.

Наш највећи ауторитет у области ономастике — П. Скок заступао је гледиште да „чистиоцу језика не преостаје ништа друго него ослушкивати народни говор и тенденцију при грађењу, тј. одлучити се за онај облик, који говори и употребљава у већини народ или његови добри писци. Према томе, он неће стварати нова етника . . . кад народ тако не говори“. Изгледа да такав став и иначе (понекад са још одређенијим инсистирањем на поштовању мјесног облика) доминира међу нашим језичким стручњацима (уп. код М. Стевановића, НЈ н. с. XI, стр. 2).

Мислим (како сам и раније писао, уп. НЈ н. с. IX, 204) да овај став треба донекле модификовати, и да се не може порицати право књижевном језику да разна уско дијалекатска образовања прилагођава својим законитостима, тим прије што је ријеч о једној изванредно продуктивној категорији творбе ријечи, која своју продуктивност обнавља и освјежава свакодневном творбом етника према туђим именима. Тешко је сматрати грешком ако неко не каже *Грућка* него *Грућанка* (становница Груде), или ако неко у женском етнику на *-уша* тај наставак замијени са *-(j)анка* — а слично се може рећи и за ријечи *Конавока*, *Кривошинка* (према *Кривошије*, *Кривошијанин*) и друге етнике необичнијег типа творбе. Сем тога, имена мјеста лако се нађу на географској карти или у неком именику, а за утврђивање аутентичног облика многих етника био би неопходан управо дијалектолошки поступак, што се нормално не може очекивати од аутора јавне ријечи. Према томе — хтјели ми то или не хтјели — од етника особенијег облика једино ће они који се често употребљавају у јавној ријечи ширег домаћаја (утлавном према именима већих мјеста) имати изгледа да продру у књижевни језик и остану у њему једино у том облику, док ће се према именима мањих и мање познатих мјеста изводити етници у складу с језичким осјећањем онога коме такав облик

затреба. То не значи да не треба поштовати аутентични облик етника кад је изведен наставком уобичајеним у књижевном језику (*Айаићинац*, *Цеићанин*, а не *Айаићанин*, *Цеићанац*) али значи да не треба толерисати облике *Грабјанин*, *Лийјанин* (*Граб*, *Лийа* — села у *Катунској нахији*), иако *Грабљани* и *Липљани* управо тако говоре.

Уосталом, ово и нијесу толико проблеми правописа колико проблеми нормативне граматике.

Уз *ш.* 77. Можда би требало за *ш*, *ж*, *ч*, *и* избјећи назив предњонепчани сугласници, нарочито у тексту намијењеном широј публици, јер овај термин за те сугласнике има практично само историјску и традиционалну вриједност.

Уз *ш.* 83a и 83b. У овим тачкама поменута су одступања од губљења *д*, *ш* између сугласника: (*не*)*йойусѝљив*, придјеви типа *азбесѝни* (изведени од страних ријечи) и именице типа *гимназисѝкиња*. Одступања, међутим, има и још, и она су помињана у Речнику, али би их добро било и овдје поменути или бар наговјестити да их има; уп. *асѝма*, *чисѝка*, *Присѝли*, *ресѝлови* (и иначе код туђих имена и новијих позајмица), *двобраздни*, *одмаздни*, *косѝни*, *косѝка* (примјери из Правописног речника — посљедњи, рекао бих, непотребан), уопште придјеви типа *нейремосѝљив* и др.

Уз *ш.* 87d: „И имена држава сложена од двају делова, не само када је у питању један придевски а други именички део него и када су оба дела именичка, ако њима треба означити јединственост појма који означавају, — она се изговарају с једним акцентом и пишу састављено, као сложена реч: *Југослāвија*, *Белдрусѝја* (или *Бѝјелā Русѝја*), *Чехослāвачка*. Ако се пак саставни делови, и поред тога што узети заједно чине један појам, осећају и као два посебна у томе јединственом појму, онда речи које их означавају пишемо с цртицом: *Аусѝро-Угарска*“.

Мислим да се име аустроугарске државе изговара с једним акцентом и да исто тако представља јединствен појам (комплекснији него *Аусѝрија* + *Мађарска*) као и *Чехослāвачка*, и да би требало бар дозволити и писање *Аусѝроугарска*. Уосталом, спојено или растављено писање придјевског и именичког дијела имена држава и не зависи толико од јединствености појма који значе (*Велика Бриѝанија* и *Нови Зеланд* исто су толико јединствени појмови као и *Белорусѝја*), колико од неких других, аналошких и донекле механичких околности. Промјена значења коју таква

синтагма доживи поставши географско ~~име~~ ~~сама~~ по себи доводи до спајања чланова имена углавном посредно: на тај ~~начин~~ што захваљујући њој долази до конзервације облика прве компоненте (*Цариград*, *Радоњеждо*) и што се из изведеница — захваљујући јединствености појма — може преузети спојени облик; другим ријечима — двочлана географска имена често се спајају захваљујући посредству етника и придјева (таква ће бити имена типа *Пусидиоље* и *Белорусија*). Овај други начин спајања оставља трага у акценту. Можда не би било сувишно поменути посредство изведеница у уводној тачки (86) овога одјељка, гдје се износе основни узроци постајања сложеница.

Уз *ш.* 87i. Можда је у спојевима непромјенљивог дијела имена са промјенљивим (*Хаџи Бера*, ген. *Хаџи-Бере*) боље било и у номинативу предвидјети писање са цртицом. Однос *ефенди Миша*—*ефенди-Мише* тим више изгледа натегнут кад се упореди са *Милић-барјакџар* (т. 87k), гдје се и у номинативу пише цртица. Тешко ће бити одржавати разлику и између *Хусеин-бег* (гдје је *бег* титула) и *Ибрахимбег* — гдје се *-бег* употребљава „само из поштовања (или и подругљиво)“.

Уз *ш.* 87т. Мислим да би боља одредба била да се пише спојено *о Николудне*, *Јовањадне* и сл. него прописати однос *Николдан* — *о Николу дне*. Облици типа *Никоља дне* не живе као потпуна промјена (инструментал тога типа није обичан), осјећају се већ архаичнима, а у говорима који их добро чувају мислим да се чешће изговарају са једним акцентом. То значи да испуњавају основне услове да се третирају као сложенице, тим прије што се ван те спреге не употребљавају облици типа *Јовањ-* (ретко и облик *дне*). Преседан за такав тип сложеница (са промјеном првога дијела) имамо код замјеница: *когод*—*когагод* итд.

Уз *ш.* 90а. Незгодно је међу замјеницама наводити *којеколико* (можда штампарска грешка).

Уз *ш.* 92b: „Бројеви пак који означавају стотине (2—9) по правилу су састављени од по две речи од којих свака има свој потпун облик и посебан акцент: *две стотине*, *три стотине*, *четири стотине* . . . Али се ти бројеви врло често употребљавају као сложенице: *двеста*, *триста* . . .“ — Стилизација је таква да изгледа да се нормалнијим сматра *две стотине* него *двеста*, што не би било оправдано.

Уз *ш.* 94b: „Једино се с облицима трпног (а и радног) глаголског придева када се ови употребљавају у придевској служби — речца *не* увек пише састављено: . . . Књига је остала *нейро-чићана* . . . Али: Купио сам косу *не ковану*, него ливену“. — По оваквој стилизацији могло би се погрешно разумјети да спајање ријечце *не* са трпним придјевом зависи од тога је ли он у придјевској служби или није. Можда би требало поменути да спојено или растављено писање овдје зависи од тога да ли се само одсуство неког својства схвата као особина, или се просто пориче неко могућно својство (односно својство које би се могло претпоставити) — често уз приписивање нечег супротног, друкчијег или јачег (*не* . . . *него*). У овом другом случају ријечца *не* обично има посебан нагласак и пишемо је растављено. Исто начело вриједи и код придјева (*Он је нейоуслив* — *Он је не оуслив*, *него више њедусрећлив*).

Уз *ш.* 98. Под *h* стоји: „Предлози *од*, *до* и *за* могу се писати одвојено од прилога за време“. — Стилизација је таква да би се могло разумјети да се ти предлози не пишу одвојено од прилога за мјесто, тим прије што у Правописном речнику имамо *дошмо*, а спојеви *до овамо*, *до онамо*, *до недалеко од* . . . — нигдје се не спомињу. Питање је и је ли оправдано различито третирати спојеве ових предлога са прилозима са покретним *а* и са онима без тога *а* (само *докад*, али *докада* и *до када*). Наиме, и прилози *кад*, *сад* и сл. могу исто тако примати реченични нагласак као и у облику *када*, *сада*.

Проблем разграничавања сложеница од уобичајених израза и спрега и иначе је врло сложен, нарочито кад су у питању разне везе предлога са падежним обликом. Прерастање израза у сложеницу представља постепен и лаган процес, без наглих скокова, па је природно да је граница између двије фазе у великој мјери условне природе². Проблем је у највећој мјери лексичке природе, другим ријечима — поједини случајеви често измичу категоријацији и захтијевају појединачно разматрање и обраду. Што се правописне стране овога проблема тиче, мислим да је начелно

² Извјесног утицаја на језичко осјећање у овом погледу има и преношење акцената (кад је пренесени акценат силазни) на проклитику. Ово преношење у великој мјери губи продуктивност, и најчвршће се одржава у *прегама* које нагињу спајању у прилог, сутерирајући са своје стране језичком осјећању извјесну блискост оваквих спрега прилозима.

боље да правопис нешто касни за стварним развојем него да га претијече. У овом правопису отклоњена су нека ранија претјери-вања (можда и покоји случај у којему и није било неоправдано спојено писање) — али би се рекло да и у њему има спојева који су за дискусију, што нарочито пада у очи кад се разгледа мало богатија грађа. Ту би се, чини ми се, могли споменути ови случајеви спојеног писања (у Правописном речнику или и у првом дијелу Правописа): *докраја*, *домалојре* (поред одвојеног), *донедавно*, *заонда*, *заузврати* (уп. на узврат, у замјену и узврат, макар било без узврата, хвала вам за овај песнички узврат, узврат на то није био . . . , као узврат за ону ствар, као узврат Европи)³, *заунајредак*, *зачудо* (уп. за дивно чудо, за чудо велико и сл.), *изгласа* (уп. из свега гласа), *набоље* (уп. на побољшање), *надебело*, *надушак* (уп. на један душак, у један душак, из душка, у душку, о три душка, од једног душка)³, *надохвати* (уп. на дохвату јој беше, дођу на дохват, на догледу и дохвату, у дохвату, једним дохватом, изашао из дохвата, изишла испод дохвата, ван дохвата, изван дохвата, изван јачег дохвата, јер их је вријеме одбавило од дохвата)³, *наздравље*, *наискай* (уп. до искапи³, на „екс“), *наодмет* (уп. нису за одмет, ја бих њима био одмет, што ћу рећи — одмету ти није)³, *најакоси*, *најочек* (уп. на причек, на вересију, на кредит; бољи је дочек него почек, почеком би се спасли штете, ако је добио почек, давати почек, почека може бити, моли за почек, почек је протекао, допусти почек за наплату, тражи почек, испродавало на дуже почеке, на менични почек, рок почеку, средства за која нема почека, дозволио почек, почека ми није, није до почека — и још низ сличних примјера)³, *најравац*, *најрекид*, *најреклой*, *најрескок*, *најрејек*, *најрешу* (*јрѣша* значи потреба или журба, хитање; уп. на журбу, на хитање, на брзину), *најрси* (бројити), *наруку*, *сруке*, *насмрш* (уплашити), *најпроје*, *науириш*, *науишрб* (уп. на штету; без уштрба, с уштрбом, уштрб претрпели, нанело уштрба, никакав уштрб, на велики уштрб, са све већим уштрбом, без икаква уштрба, уштрба не би имали, што мање уштрба, учињен уштрб — и још доста примјера)³, *убескрај*, *углас* (уп. у сав глас), *удаљ* (уп. у даљину), *удесети*ро,

³ Примјери су из грађе за Речник САНУ. Прегледао сам осам ријечи из те грађе (дохват, душак, недоглед, неповрат, одмет, почек, узврат, уштрб), а вјероватно би се и код других случајева нашло грађе која би баčila друшцију свјетлост на питање њиховог спојеног или растављеног писања.

уко^{ра}к (уп. иду ко^{ра}к у ко^{ра}к), унедоглед (уп. у недогледу, од недогледа, вечности недоглед, пусти недоглед, упро поглед плавом недогледу, кроз недоглед плави, по далеку недогледу, у равн^оме недогледу, недоглед пукла, у п^усту недоглед, у плаву недоглед, кроз недоглед кукуруза, у најдаљи недоглед, бекство преко недогледа — итд.)⁴, унейовраи̑ (уп. кренула у вратоломни неповрат, упропашћен до неповрати, понио у неврат и неповрат, грумен за неповрат баци, у тмурни неповрат, улази у неповрат, све то на неповрат, златна неповрати, вечери тужног неповрата, бацају у неповрате)⁴, уйријекрси̑, уйшуша̑ — и др.

Ако се нпр. узвраи̑ употребљава не само с предлогом *за* него и у другим везама — са истим или блиским значењем, онда би боље било да ни у спрези са предлогом *за* не негирамо именичку природу те ријечи (уп. *без накнаде* — *без узвраи̑а*, *за накнаду* — *заузраи̑*). Мислим да би се у начелу могло ићи на растављено писање и у неким случајевима кад именица није засвједочена ван спреге са одређеним предлогом — ако предлог задржава своју мотивисаност, ако се осјећа веза са употребом предлога у случајевима који не долазе у обзир за спојено писање. Да поновим још једном: мислим да је у горњим примјерима спојено писање *з а д и с к у с и ј у*, што значи да ово што је речено не треба схватати као изричит предлог да се у свим поменути^м случајевима прихвати растављено писање.

Уз *ш. 98f*: „Када се као један прилошки израз и у једном значењу употребљавају по два прилога у корелацији или с међусобно супротним значењем, онда сваки од њих чува свој посебни акценат, па се између њих пише цртица: *кад-кад . . . овде-онде, брже-боље . . . мање-више*“. — Мислим да би за оне спреге у којима је семантички развој отишао даље и које се често изговарају и с једним акцентом требало дозволити и спојено писање: *бржџбоље* (чује се и *бржбоље*), па и *мањџвише*.

Уз *ш. 102. и 121*. Мислим да би требало да правопис нормира и питање граница међу посебним реченицама, тј. начелно да одреди који се одсјечци говора могу у правилно написаном тексту писати као засебне реченице (начелно су то реченице или ма колико редуковани искази у којима нема обличко-реклајских знакова везе са сусједним реченицама, затим реченице у облику какав

⁴ Примјери из грађе за Речник САНУ.

има напоредна реченица у напоредно сложеној и главна у зависно сложеној реченици, изузимајући корелативне реченице са паровима везника: *или . . . или, ни . . . ни* — итд.). Постао је некако чест манир насилно пресијецање реченице тачком, на примјер одвајање објекта или друкчијег предикатовог додатка од глагола који допуњава, па би било потребно да се правопис јасно супротстави том маниру. Разумије се, ово не значи да би се људима од пера бранило да и на овај начин покушавају да постигну умјетнички ефекат у тексту са умјетничком претензијом, тим прије што се у новијој књижевности често тежи да се постигну умјетнички ефекти најразличитијим одступањима од нормалног начина казивања (нпр. изостављањем свих интерпункцијских знакова, различитим деформацијама ријечи и др.). Правопис, међутим, није ни замишљен да нормира језичке и графичке експерименте, него нормални, заједнички начин писменог саобраћања.

Уз *ш. 104с*: „Када се у набрајању испред последњег члана . . . налази неки везник, тај се члан, осим у случају ако се нарочито истиче, не одваја зарезом: . . . *У новијој њосџојбини су морали њромениџи и климаџи, и веру, и начин живоџа, и начин уџраве и суседсџиво*“. — Мислим да везник који се понавља испред сваког члана набрајања нимало тјешње не веже последњи члан за претходне него било који други члан за остале, па би зарез требало изостављати само кад су два члана — свеједно на којему мјесту у набрајању — по смислу тјешње везана један за други него за остале чланове (нпр.: Ту се могу ставити и двије тачке, и тачка и зарез, и тачка, и црта). У томе смислу требало би случајеве са поновљеним везником поменути одвојено од случајева у којима је везник само испред крајњег члана.

Уз *ш. 105d*. У примјеру: „И, најзад, да завршимо“ — мислим да је први зарез сувишан и да обије прве ријечи имају исти смисао и иступају у заједничкој функцији.

Уз *ш. 105e*: „Али ако непосредно иза таквих [модалних и сличних] речи долази која енклитика, она се не одваја зарезом“. — Није zgodно изостављање зареза изричито условљавати постојањем енклитике. Мјерило би овдје морало бити **би ли се могла употријебити енклитика, а не је ли она употријебљена**. Једнако је тијесна веза чланова

реченице у примјеру *Веровајно ће доћи и Веровајно долази*, или *Најзад су завршили и Најзад завршавају*.

Мислим да би и иначе у издавању уметнутих ријечи и израза зарезима требало оставити више слободе, што би допринијело изражајности интерпункције. Не би требало механизовати употребу зареза у овим случајевима, него оставити могућност да се помоћу њега инсистира на предаху, на друкчијем тону уметнутог израза. Тако у примјеру (т. 105d) *Тако њоремећен и болесџан човек, уосџалом, и не живи дуго* — зарези не изгледају неопходни осим ако се нарочито инсистира на накнадном карактеру ријечи *уосџалом*. Чини ми се да је издавање новог правописа била прилика да се даље развију нека начела слободне интерпункције, и да се могло поћи и на одступање од неких „освештаних“ правила употребе зареза. Имам у виду два случаја. Један — обавезно одвајање вокатива зарезом, које почиње да губи оправдање кад се уз вокатив нађе императив. У овоме положају вокатив често престаје да буде „облик који органски није везан ни с једним делом реченице“ и добија у великој мјери службу с у б ј е к т а у односу на глагол у императиву; и не би ли било логичније у примјеру *Полеџи, џесмо, џођиџе, сунца, на облак сиви* — изоставити све зарезе изузев другог? Уосталом, доста је тешко одредити је ли лична замјеница уз императив у номинативу или у вокативу, или пак у некој компромисној функцији. Други случај имамо у такозваној реченичној инверзији (кад зависна реченица долази испред главне), која понекад и није никаква инверзија ни за какво језичко осјећање (уп.: *Ако хоћеш, дођи; Чим га видиш, дај му џо* — итд.).

Уз *џ. 123*. Остало је непоменуто, рекао бих и неријешено, једно питање употребе двију тачака на које често наилазимо—наиме: у којој нас мјери двије тачке обавезују да не прекинемо реченицу до краја набрајања? Често се наметне потреба да се наговијести набрајање које обухвата више пасуса (а сваки је пасус један члан набрајања), или набрајање у којему се поједини чланови (било да слиједе у истом пасусу или да сваки члан захвата један или више пасуса) означавају бројевима или словима алфавета. У пракси се различито одговара на питање могу ли се двије тачке употријебити на крају наговјештаја оваквог набрајања — кад се у оквиру набрајања јављају реченице завршене тачком и започете великим

словом. Мислим да би на ово питање требало одговорити начелно позитивно.

Уз *ш. 124с*: „Али ако су туђе речи добро познате, њих није потребно обележавати наводницима: *Ко брзо суди, брзо се и каје, каже народна пословица. — У шуми где се склонио чу се глас: Није ово савршењак, ово је њочењак новог живота*“. — Други примјер није срећна илустрација; ако је правописни поступак у њему оправдан (велико слово без наводника), не би се рекло да је изостављање наводника омогућено познатошћу туђих ријечи, него прије тим што је двјема тачкама, великим словом и крајем реченице јасно омеђен навод.

Уз *ш. 124h*. У начелу је добро што је предвиђена употреба полунаводника кад се наводницима жели издвојити дио неког ширег текста који је такође захтијевао наводнике, јер се тим текст чини прегледнијим. Ипак је можда боље било ово предвидјети као могућност а не као обавезни пропис.

Уз *ш. 124i*: „Поред осталих знакова интерпункције завршни део наводника употребљава се . . . иза осталих знакова ако је реченица под наводницима потпуно завршена: *Сви громко узвикнуше: „Живела слободна Југославија!“ — А он га ућиха: „Када мислише њоново у Дубровник?“*“ — Рекло би се да овдје није толико у питању потпуна завршеност реченице колико извјестан приоритет упитника — па и узвичника — над тачком (шире реченице захтијевале би на крају тачку, а оне под наводницима упитник и узвичник). Мислим да би отприлике овакав пропис био најлогичнији:

1) Ако и ужа (под наводницима) и шира реченица захтијевају исти знак на крају, изоставља се знак уже реченице, изузев ако је то тачка којом се завршава скраћеница: *Шта је он хћио њишањем: „Куда ћеш“? — Навео је сћих: „Пас свакоји своје бreme носи“*. — *Биографија му њочише реченицом: „Рођен сам 1920 год.“*

2) Ако ужа реченица захтијева упитник а шира узвичник или тачку, изостављају се знакови шире реченице, а тако се поступа и кад ужа реченица захтијева узвичник (или узвичник и упитник) а шира тачку (примјере в. горе).

Оваква стилизација разликовала би се од прописа у Правопису углавном по томе што ставља тачку којом се завршава реченица иза свих других знакова — ако се та тачка не изостави

(због приоритета неког изразитијег знака). Мислим да би исто тако требало предвидјети да мјесто експоненцијалне бројке или звјездице којом се упућује на подтекст буде такође испред тачке, јер се напомена у подтексту односи према реченици углавном као и заграђени текст (а заграда такође долази испред крајње тачке). На овај начин тачка би била у служби основне границе двију сусједних реченица, тј. раздвајала би (ако се не изостави зато што је испред ње употријебљен знак веће изразитости) прву реченицу и све што се на њу надовезује од оне која слиједи.

Уз *ш.* 125f: „Између реченица које се наводе као примери за које правило, а иначе међу њима нема никакве друге везе, пише се прво тачка па онда црта“. — Требало би рећи „може се писати“, а не „пише се“, да се не би тај пропис схватио као обавезан (у многим публикацијама црта у сличним положају изостаје, уп. нпр. Рјечник ЈАЗУ и Речник САНУ).

Уз *ш.* 126b: „Ако је и ономе што је већ у загради потребно посебно објашњење које опет ваља некако одвојити од основног излагања, онда се стављају две врсте заграда: *Ми сада имамо много важнијег посла и великих брига [обавештени смо (није важно од кога) да ће бити раша] и зато вас с њиме осћавамо саме*“. — Мислим да је нелогично шири текст заграђивати угластом заградом а ужи облом. Обла заграда је основни облик заграде, а угласта служи као њена допуна, па би природније било овом другом заграђивати ужи, још накнаднији текст. Не треба се поводити за формалним обичајем у математици; суштински је и тамо обла заграда основни облик, који се први пише, а тек пошто се она употријеби, јави се потреба за угластом заградом. Уосталом, најобичнија је служба угласте заграде издвајање властитих реплика у туђем тексту, па је то добро било и поменути у Правопису.

Уз *ш.* 128c. Овдје су узвичник и упитник кад заједно долазе предвиђени у редоследу узвичник па упитник. Њихов редослед, разумије се, нема никаквог практичног значаја, али је обичнији обрнути ред, па га је непотребно мијењати (истина, у Белићевом Правопису предвиђено је „!?“, али изгледа да је и у Београду обичније обрнуто).

Уз *ш.* 130b и 130c: „Иза редних бројева, ради разликовања од других бројева, када се пишу арапским цифрама, ставља се тачка . . . Када иза редног броја дође који други знак, тачка се

иза њега не пише“. — Начело, овако формулисано, није у складу са духом логичке интерпункције; у складу са њом било би прописати писање тачке само кад постоји могућност и нека вјероватноћа погрешног читања, и то и онда кад за бројком слиједи неки други знак интерпункције. Ова могућност забуне и стварна потреба диференцирања доста је ријетка, а најчешће се писање тачке иза бројева своди на чисто графичко кићење (нпр. у писању датума⁵), нимало потребније него рецимо кићење надредним знаковима у старим текстовима. Рекло би се да и сами аутори овога прописа прећутно признају сувишност писања тачке у овом положају кад прописују њено изостављање ако слиједи други знак интерпункције (наравно, сасвим различит по смислу од овакве тачке).

Не значи ово, разумије се, да ће овај пропис изазвати какве озбиљне тешкоће — на сваки графички манир лако се навикнути — и ако се до заједничкога става најлакше могло доћи на овај начин, онда је он добар; ипак стоји констатација да пропис овакав какав је није у складу с начелима логичке интерпункције.

Није сасвим јасно ни треба ли изостављати ту тачку ако слиједи неки знак интерпункције који се графички спаја са наредном ријечју (први дио заграде или наводника).

Уз *ш. 133*. Штампарска пракса усталила је двије графичке варијанте црте: црта одвојена празнинама од сусједних ријечи или знакова — углавном за означавање изговорне паузе — и црта—спојница, без празнина између ње и сусједних знакова, чија се употреба углавном поклапа са оним што је у Правопису издвојено за црту као правописни знак (за разлику од црте као знака интерпункције). Мислим да је у Правопису требало поменути и озакоњити ова два графичка начина писања црте; уосталом, слагачи су ову разлику спровели и овдје.

Црта—спојница јавља се у неким случајевима као извјесне врсте претходница или блажа варијанта цртице, тј. за везивање разних случајних спрега које представљају функционално али не

⁵ Заправо, у писању дана у мјесецу кад се мјесец наводи именом а не бројем и у писању године. Иначе, кад се цео датум пише бројевима, имамо у ствари механизирану формулу, у којој су се везни знакови одвајали по смислу од интерпункције и имали углавном спојну улогу (писало се рецимо 3.V.1950, или 3-V-1950, или најзад са косом цртом); с обзиром на то, можда је овдје требало оставити тачку и иза римског броја.

лексичко јединство (*јруга Београд—Загреб, осовина Рим—Берлин* итд.). Мислим да би тако требало писати и неке случајеве за које Правопис предвиђа да се пишу са цртицом. Овдје би прије свега дошло писање имена коаутора једнога дјела: *Броз—Ивековићев Рјечник* (у Правопису, т. 134, са цртицом, при томе као примјер иза текста којим се најављују двострука презимена), *Речник Ристића—Канџге* — затим писање разних спрега које лексички још не чине једну јединицу, једну ријеч: *хѣео—не хѣео* (у т. 97. са цртицом, што је доста незгодно, јер се изазива утисак да су спојене само прве двије ријечи, а не и трећа), *знас—не знао*, можда и *колико—ѣолико* и сл.; овако би требало писати и спреге као *биљка—ѣосредник*, *жена—сѣйручњак* и сл. — кад није згодно изоставити знак спајања (можда у овом посљедњем случају и црта са празнинама?).

Узгред да напоменем — нигдје није поменута употреба црте нпр. између стране ријечи и њеног превода и уопште између неког знака или ријечи и њиховог објашњења (примјера за такву употребу црте има доста у одјељцима о скраћеницама и писању туђих ријечи). Није сасвим јасно је ли то црта као интерпункцијски или правописни знак; и иначе је доста тешко прецизно разграничити ове двије категорије (иако је начелна разлика јасна), па би можда прегледније било да нијесу раздвајане у Правопису.

Уз *ш.* 136, 138. и 139. Ако је унијета у Правопис звјездича за означавање претпостављених облика и неправилних ријечи, затим знаци поријекла и знак једнакости, било би, рекло би се, исто толико оправдано поменути и неке друге знакове и симболе (коса, усправна или двије усправне црте за ознаку одвајања стихова и др. или напоредности, знакови за степене, проценте, параграфе, затим „тилда“, „аколада“). Можда је најбоље све ово поменути заједно, или и сасвим изоставити.

Уз одјељак о скраћеницама. У погледу овога одјељка главна је тешкоћа за оне који се служе Правописом у томе што недостаје један опширнији увод у којему би се изнијела начела скраћивања (г). законитости које при скраћивању треба поштовати) и главни типови скраћеница. Често се чује питање јесу ли они облици скраћеница који се наводе у Правопису обавезни, а ако јесу — чему онда различите скраћенице за исту ријеч (*г.* и *год.*, *р.* и *разр.*, *исѣ.* и *исѣор.*); сем тога, многима није јасно допушта ли

Правопис право да се направи нека скраћеница која није у њему предвиђена. Зато би, вјероватно, срећније било допунити овај одјељак прецизнијим излагањем општих начела, при чему би требало имати у виду бар ове моменте:

1) Постоје скраћенице које су интернационални или по интернационалном узору направљени симболи (у хемији, шаху и др., а слично је и са системима мјера, па и новчаних јединица). Овдје правописци могу углавном само констатовати међународни обичај установљен у појединим струкама и његову примјену код нас.

2) За скраћенице које се обрађују у другом дијелу овога одјељка (скраћенице—етикете и скраћенице које се понашају као нове ријечи) правопис може прописивати правила писања, а начин скраћивања углавном измиче испод контроле правописног нормирања. Хтјели ми то или не хтјели, таквих језичких бисера као што је „*Тргодрво*“ има огроман број — а биваће их и нових, јер их захтијевају интереси привреде и уопште економичности посла; ма како накарадан био неки такав облик, он испуњава своју функцију: кратак је, најчешће прозиран, лако се памти, а у телеграфској тарифи обрачунава се као једна ријеч.

3) Оно што правопис може нормирати не само како да се пише него и по којим начелима да се скраћује — то су скраћивања обичних ријечи општег значења; потреба за таквим скраћивањем јавља се код ријечи које се врло често употребљавају, при томе у контексту који дозвољава њихово сигурно разумијевање и кад се скрате. Ту се оцртавају углавном ове законитости:

— ријеч се скраћивањем може свести на само прво слово, било оно самогласник или сугласник (*л.* — *лице*, *ш.* — *шачка*, *н. е.* — *нове ере*, *о.* — *осићрво*, *ошток* итд.; свођење на самогласник ипак је најчешће кад се скраћује сваки члан синтагме, а свођење на један сугласник обично се избјегава ако ријеч почиње скупом сугласника, нарочито скупом од два сугласника);

— ријечи које почињу скупом сугласника радо се скраћују на тај начин што се пишу до испред првог самогласника (*св.*, *бр.*, *чл.* и сл.);

— такође се многе ријечи радо пишу до испред другог самогласника (*гимн.*, *год.*, *исп.* и сл.); малобројније су уобичајене скраћенице са писањем до испред трећег самогласника (*аугм.*, *имѿерф.* и др.);

— нерадо се скраћивањем изоставља сразмјерно мали дио ријечи (углавном се не иде даље од половине броја слогова), а нарочито се писањем не обухвата дио наставка; из ових разлога се понекад одступа од правила које иначе генерално вриједи — да ријеч скраћујемо испред самогласника а не испред сугласника: *грч.* — *грчки*, *шур.* — *шурски* и сл.;

— да се избегне претјерана дужина скраћенице а да скраћеница при томе буде јасна, понекад се умјесто почетка ријечи узимају почетно слово и најкарактеристичнији сугласници из ријечи; ово се нарочито радо чини код сложеница, а слично се скраћују и неки изрази од више ријечи (*јд.* — *једнина*, *сисл.* — *сипарословенски*; *шј.*, *шјд.*).

4) Од ових уобичајених скраћивања треба донекле разликовати „случајна“ скраћивања, која се у тексту јавне намјене обично избегавају (подложни су им нарочито придјеви). И овдје углавном вриједе законитости из претходне тачке, иако са нешто већом слободом, нарочито што се тиче примцања у писању крају ријечи⁶.

5) Употребљава се, првјенствено у стручним дјелима, огроман број условних скраћеница, примијењених у циљу штедне простора, за које се значење објашњава у самој публикацији (уколико добију устаљенији облик и постану познатије, може престати потреба за њиховим објашњавањем). Многе су по облику у складу са начелима изложеним под 3, али и као скраћенице—етикете. Овога су типа скраћенице *Ј*, *Г* и *С* (*Језик*, *Глас*, *Слово*) — које се наводе у Правопису, а слично се скраћују и имена мјеста (нпр. у дијалектолошким расправама), имена дјела која се чешће наводе и много шта друго. И за ова скраћивања вриједи препорука (само препорука, не пропис) да се при њима треба придржавати колико је могуће начела изложених под 3 и начина писања који вриједи за скраћенице—етикете, али је иначе њихов облик и начин писања у великој мјери произвољан, условљен потребом диференцирања и компромисом између тежње за уштедом у простору и за естети-

⁶ И овдје се боље зауставити у писању чим је јасност задовољена: боље је *Филоз. фак.* него *Филозоф. факулт.*; нарочито је незгодно кад се написани дио скраћене ријечи подудари са неком другом, цијелом ријечју. Законитости из претходне тачке вриједе углавном и при скраћеном писању властитих имена, која се нарочито радо свде на почетно слово или скуп сугласника ако њим почињу.

ком и лакшом читљивошћу текста. Многе скраћенице о којима је било ријечи под 2 и под 3 настале су од ових, тј. првобитно су биле употријебљене условно, са објашњењем шта значе.

На крају неколике посебне напомене. У т. 143d примијењена је ријеч „сложеница“ на изразе *џо јесџ*, и *џако даље* — што је незгодно. У т. 144а скраћенице за мјере наводе се само у латиничком писању, а мислим да треба дозволити и писање ћирилицом. Уз т. 129е („Скраћенице *Удба*, *Фифа* и сл. већ у ном. једн. добивају наставак *а*, па се мењају као именице ж. р. на *-а*“): није исти тип *Удба*, гдје је *-а* стварно додато на првобитно *УДБ*, и *Фифа*, гдје је као наставак схваћен крајњи елеменат скраћенице (FIFA — Fédération Internationale de Football Association). Према томе, скраћеница *Фифа* иста је као *Унра*, тј. припада типу који се помиње у наредној тачки Правописа.

Уз *џ*. 155d. Згодније је у назвати „ипсилон“ него „игрек“ (овдје је ријеч о класичним језицима).

Уз *џ*. 155е. Ова тачка посвећена је уметању *ј* између самогласника у ријечима из класичних језика. Не би се рекло да је њу требало укључивати у одјељак о класичним језицима кад већ постоји одјељак о писању *ј*; овдје се довољно било позвати на тај одјељак, јер појаве које се помињу нијесу везане за позајмице из класичних језика.

Уз *џ*. 156а: „У номинативу сингулара нека се грчка имена употребљавају и у изворном облику, нпр. *Ераџо*, *Клио*, *Клоџо*, *Сайфо* и *Сайфа* и сл. Зависне падеже имају као именице женског рода на *-а* ген. *Ераџе*, *Клије* . . .“ — Однос *Клио*—*Клије* и сл. доста је нестабилан, иако се запажа да се зависни падежи туђих женских имена нешто радије прилагођавају облицима наше деклинације него номинатив. Мислим да би ту био бољи еластичнији пропис, који би остављао могућност еволуције — било у правцу индеклинабилности, било у правцу потпуног прилагођавања нашој деклинацији: ако је номинатив *Клио*, онда се то име може сматрати и непромјенљивим, као многа имена из живих језика, и обрнуто — ако генитив гласи *Клије*, онда према њему треба допустити и номинатив *Клија*.

Уз *џ*. 156b. Овдје се допушта однос *Аугија*—*Аугијев*. Однос је вјештачки; кад се каже *Аугијев*, подразумејева се име *Аугије* или *Аугиј*.

Уз *ш. 156e*: „Ако се пред споменутим грчким и латинским завршецима налазе два или више сугласника у скупу незгодном за изговор, код неких се личних имена додаје завршетак -о: . . . Sextus: Сексѿо . . . Хегхѣс: Ксерксо“. — Мислим да завршетак -о у овом случају није оправдан; ако се хоће уклонити с краја сугласнички скуп, боље је примијенити изворни облик с падежним наставком (*Ксеркс* или *Ксерксес*, *Сексѿ* или *Сексѿус*). Уосталом, при предвиђеном писању читалац би се лако повео за обликом и у наглашавању, и нека нас не изненади ако се буде изговарало *Ксѣрксо* (као *Пѣро*), што би ипак било претјерано понашено.

Уз *ш. 157d*: „Према личном имену *Меценаѿ* начињена је наша заједничка именица *мецена*“. — Стилизација не одговара сасвим односима које овдје имамо. Заправо се име *Maecenas* често употребљавало у облику *Мецена* (према односу *Leonidas*—*Леонида*), па је према оваквом облику имена или и према таквој заједничкој именици у другим језицима начињена наша заједничка именица *мецена*.

Уз *ш. 158b*: „Тако и други неки стручни називи као *генс*, *сѣецѣс*, *фаѣцѣс* остају у изворном облику. Ако се последња два примера узимају као наше речи, пишу се са *ј* (*сѣѣѣјес*, *фаѣѣјес*)“. — Ако чињеница што су у ћириличком издању ријечи *species*, *facies* написане ћирилицом кад „остају у изворном облику“ (за разлику од случаја кад се „узимају као наше речи“) представља коректорску грешку, онда овдје треба само указати на њу. А ако то није у питању, него примјена на заједничке именице прописа из т. 167 (по мом мишљењу такође не нарочито срећног: „Туђа се властита имена могу изворно преносити у ћирилицу . . .“ — итд.) — и онда то треба сматрати неоправданим. Кад се латински термини не „узимају као наше речи“, онда су оне — логично — латинске; а латински језик има своју азбуку (и само у њој је он „у изворном облику“), па му ћирилица не треба.

Уз *ш. 166*: „У научним делима, у уџбеницима средњих и виших школа и у сличним књигама када се пишу ћирилицом обавезно је на првом месту за такве речи давати и изворно писање, а када се пишу латиницом, обавезно је изворно писање с додатом ознаком изговора у загради при првом навођењу“. — Прописом се, како се види, у великој мјери проширује примјена изворног писања у односу на досадашњу праксу, и то — поред

осталих — и у области пресудној за формирање правописних навика, тј. у средњој школи. Наиме, латиницу не употребљавају само они Хрвати и Срби који су навикли на изворно писање. Постоје читаве области у којима је латиница обичније писмо, а у којима се мало примјењивало изворно писање туђих имена. Сем тога, латиницу употребљавају као друго или напореодно писмо практично све оне области српскохрватског језичког подручја које се служе ћирилицом (у београдским излозима ријетко се види писаћа машина са ћириличким словима), али изворно писање ни издалека није било толико распрострањено. Према томе, Правописна комисија је направила одлучан корак у правцу ширења изворног писања. Изнијећу свој властити став према овоме.

Није срећно заводити друкчије правописно правило за ћирилицу а друкчије за латиницу. То доводи оне који пишу у сложену ситуацију — да морају унапријед знати којим ће писмом бити штампан њихов рад (или да захтијевају одређено писмо, што аутори обично нерадо чине), или да препусте коректорима и лектору — ако га има — да они изврше транскрипцију, што скоро увијек носи ризик неукусних грешака⁷. И један и други начин писања имена има и својих предности и слабих страна, и прилично је индивидуална ствар шта ће нам више падати у очи; али има извјесна контрадикција у ономе како су ријешили аутори Правописа: правећи корак даље у ширењу изворног писања они самим тим дају извјесну предност томе начину у одређеним областима писмености, нпр. сматрају га кориснијим за ђаке — а зашто онда на исти начин не поступити и са ћириличким уџбеницима (једнаке су потребе ђака учили они из латиничких или ћириличких уџбеника, а ономе ко није навикао рецимо на изворно писање оно је једнако необично и у ћирилици и у латиници — ако се напореодно служи објема). Посебно кад су у питању уџбеници, став је мало недоречен: треба ли наставници да захтијевају од ђака да пишу по правилу које вриједи за уџбенике? И једна негативна посљедица изгледа неминовна: може доћи до тога да они који не желе прихватити изворно писање избјегавају употребу латинице, а то се свакако није жељело постићи тим прописом.

⁷ Достијева се у мало nelaгодну ситуацију ако се нпр. за ћирилички часопис куца чланак на латиничкој машини, јер правописне навике нијесу само за јавну употребу.

Према томе, мислим да није требало донијети друкчији пропис за латиницу а друкчији за ћирилицу. Ако се већ није могла наћи јединствена одлука, требало је дозволити оба начина писања једнако у оба писма; да би се омогућила потпуна јединственост поступка (а и да би се јасније одвојила туђа ријеч од нашег наставка), вјерујем да ни за присталице изворног писања не би било неприхватљиво да се туђе име од нашег наставка у изворном писању одваја цртицом: Diderot-om и Diderot-ом, Giocond-in и Giocond-ин или сл. Правдати усвојену одлуку тежњом за теоријском равноправношћу а з б у к а није оправдано (нијесу у питању навике и ставови азбука него људи). Да буде јасније — ја нијесам присталица изворног писања у случајевима који изискују наш наставак (кад наставка нема, начелно немам ништа против изворног писања — ни у једном од два писма), и прихватио бих га једино по језичкој дисциплини, у интересу јединственог писања; јер бољи је ј е д а н правопис макар га сматрали и лошим него три добра.

Незгодно је и што се изричито инсистира на томе да се други начин писања наводи у з а г р а д и. Често га је знатно згодније навести у подтексту, а начелне разлике нема; за читаоца би згодније било и кад би се у обимнијим дјелима друго писање наводило на почетку или на крају дјела, а не при првом помињању (то прво помињање често је тешко наћи).

Уз *ш.* 167е: „Француска имена ж. р. код нас место муклога -е на крају обично добивају наставак -а . . . *Toulouse — Toulousa, Marne — Marna* . . . Али имена која су већ у номинативу једн. понашена пишу се фонетски: *Provansa, Šampanja, Tuluza*“. — Стилизација је нешто нејасна, или и контрадикторна: искључује ли посљедња реченица писање *Toulousa*, а ако га искључује, шта ће у првој?

Уз *ш.* 178а и 179с. У транскрипцији руских имена са основом на *ш*, *д* предвиђа се овакав однос имена и хипокористика: *Федја—Фећка, Пејја—Пећка*. Однос је мало необичан; обичније би било изузети ову категорију из других ријечи, па писати: *Феђа—Фећка, Пеђа—Пећка* — а кад је основа на *сш*: *Косшја—Косшка, Насшја—Насшка* (случајеви као *Косшка* не помињу се, па би се према слову прописа очекивало *Косћка, Насћка*, што је свакако немогуће).

Уз *ш.* 184b. Мислим да је код руских женских имена по оцу обичнија именичка промјена него придјевска. Нпр. *Настѣасји Филиповној* асоцира наш наставѣак -*нѣ*, према чему би номинатив био са дужином: *Филиповнѣ*, а то би добро било избјећи. Уосталом, и у руском језику ове ријечи имају именичку промјену.

Уз *ш.* 189: „Пољска слова *ł* и *l* (тврдо и меко *л*) у српско-хрватском се пишу словом *л*“. — Овим прописом мијеша се фонетско и етимолошко начело и затире се једна фонолошка разлика (између замјена за прасловенско тврдо и јотовано *л*) коју српско-хрватски језик добро чува, а у великом броју случајева и пољски. У пољском изговору је *ł* билабијални сугласник, неслоговно *и* (*w*), док је *l* испред *i* најближе нашем *љ*, а у другим положајима је блиско нашем *л* (иако нешто мекше од њега). Фонетски би, према томе, најближа транскрипција била *в—л—љ*: *Głos ludu* — *Гвос* (евент. *Гвос*) *луду*, *Lida* — *Љида* итд. Мислим, међутим, да би најбоље било ослањати се и на наше осјећање етимолошке сродности — као што поступамо и кад транскрибујемо руски — па *l* у ријечима које одговарају нашим ријечима са *љ* замјењивати нашим *љ*, а у осталим случајевима (и за *l* и за *ł*) употребљавати наше *л*. Тако бисмо имали *Глос луду*, *Трибуна луду*, *Људ слов-јањски* (пољ. *lud* = народ, уп. наше *људи*) — итд.

Ўзгред да напоменем — не би било сувишно негдје поминути да се пољско и руско [изговорно обезвучавање крајњег сугласника и пољско (такође изговорно) једначење *w* у *ф* не одражавају у нашој транскрипцији.

Уз одјељак „Правописна терминологија“. Већ је на почетку речено да заједничку терминологију, ма како скромних размјера била, треба само поздравити и схватити као почетак једног посла који се дугује нашој култури и друштву. Управо због таквог пионирског карактера овог одјељка требало би тежити да он буде што потпунији и прецизнији, па ће у ту сврху овдје бити изнесене неколике напомене.

Није баш јасна конкретна намјена овога одјељка. Шта значи *п р а в о п и с н а* терминологија, да ли само термине који су примјењивани у Правопису или уопште ортографско-граматичку терминологију? Ако се претендује на граматичку терминологију, она је непотпуна и несистематична; а опет — није само правописна, ортографска, јер укључује низ чисто граматичких термина.

Мислим да би је у наредном издању (или уз наредно издање) Правописа требало дати као комплетну терминологију науке о језику; ако језичари не могу сами, без помоћи других стручњака и организација, израдити терминологије за остале гране културне, економске и других дјелатности, граматичку могу и рекло би се да су дужни.

У овом одјелку обухваћене су и неке ријечи и изрази који строго узето и нијесу термини, уп. *гласне жице шрејере*, *гласне жице шиирају*, *засебна реч*, *йоједноставњивање сугласника*, *ујрошћавање сугласника*, *йрилошка ознака* и сл. Сем тога, неки напредни термини неће се тако лако дати искључити, било услед различите нијансе значења, било услед тога што имају развијенију породицу ријечи него одабрани термин. Усваја се, на примјер, *носни сугласници* а одбацује *назални сугласници*; али шта вриједи избјежавати ријеч *назални* ако се практично не можемо проћи без ријечи као *назализација*, *деназализација*, *назалност*, *назализовајти*? Слично вриједи за односе *једначење*—*асимилација* (уп. *асимилациони*), *разједначавање*—*дисимилација* (уп. *дисимилациони*; у т. 51b употрејебљена је ријеч *дисимилација*, а аналогних примјера могло би се наћи и још), *самогласник*—*вокал* (уп. *вокализација*, *девокализација*, *йолувокалност* и др.) — а нашло би се и још сличних случајева.

Термини за двије главне групе правих сугласника (с обзиром на врсту преграде ваздушној струји) третирају се овако:

ДОСАДАШЊИ ТЕРМИНИ

затворни, експлозивни сугласници
праскави сугласници, праскавци
тесначни, фрикативни сугласници
струјни, трљани сугласници

УСВОЈЕНИ ТЕРМИНИ

експлозивни сугласници
праскави сугласници
тесначни сугласници
струјни сугласници

Није спроведен досљедан критеријум при одабирању ових термина. Четири термина за два појма потребна су нам зато што се артикулација посматра са двије стране — физиолошке и акустичке. Та је разлика јасна у односу *шесначни*—*сйрујни*, али код другог типа сугласника изгледа да су термини помијешани (уосталом, и код овог типа — у набрајању досадашњих термина). За физиолошку карактеризацију ових група сугласника употребљавали су се — колико знам — термини *зайворни* (*йреградни*) и

ијјесначни, а за акустичку *ексѿлозивни* (*ијраскави*, *ијраскавци*) и *фрикативни* (*сѿрујни*, *ијрљани*). У Правописној терминологији су, међутим, термини *ексѿлозивни* и *ијраскави* супротстављени један другом; сем тога, на једном мјесту се оставља латински термин, а на другом одбацује његова опозиција.

Незгодно је и што се међу усвојеним терминима у неким случајевима наводи и екавска и ијекавска варијанта, а у неким (у ћириличком издању) само екавска.

Ако би се хтјело указивати на добро нађене одредбе и на примјере успјеле обраде често врло сложених питања у Правопису — то би захтијевало много простора. И по својој намјени и по обради — и не само стилској и практичној него и научно-методолошкој — нови правопис представља крупан напредак у овој области језичког нормирања. Ако се дискутује о неким одредбама, ако ће понеку требати и дотјерати, то не треба схватити као показатељ квалитета израде овога дјела него као илустрацију сложености посла и као жељу да дефинитивни текст Правописа буде што савршенији и трајнији. Јер — правопис није сезонска ствар, него први дио сјутрашњег језичког норматива, језичког стандарда, до којег су дошле или којему теже све зреле националне културе. Спремност на прихватање измјена правописних навика коју је наша јавност показала свједочи да би се без већих тешкоћа могла прихватити јединствена правила и у оним детаљима у којима је засад остављено двоструко писање, и можда би — за друго издање Правописа — требало покушати да се ријеше и ти преостали проблеми.

Мишљар Пешикан